

Podniky tyto se valně od společností akciových neliší, jelikož společníci veřejní (nebo pouze jeden) bývají často jen méně individuálně vynikající osobnosti a jich neomezené ručení neznamená mnoho při poměrně malé síle kapitálové. Často bývají to jen nastrčení málo významní jednotlivci (Strohmänner), aby se formálním předpisům zákona o neomezeném solidárním ručení vyhovělo.

[Důležitost akciových komandit jest ovšem nevalná a proto stačí o nich tato zmínka].

c) *Společnost tichá* jest podobná společnosti komanditní prosté, ale jen zdánlivě. Vlastně není při ní ani společenského podniku, jelikož tiší společníci jsou jen interesovanými věřiteli podnikatelskými. Jich vklady jsou pouhým poskytnutým úvěrem, ale nikoli na pevný úrok, nýbrž za méněvý důchod podle zisku podnikového. Věřitelská povaha společníka tichého vyplývá i právně z toho fakta, že při konkursu může svůj podíl, ztrátami neztrávený, přihlásiti za konkursní pohledávku. Ostatně podniků podobných mnoho nebývá, nejčastěji ještě se vyskytují tiší společníci jako interesovaní *zřízenci* podniku samého (*commis interessés*).

d) Nejdůležitějším z těchto přechodných útvarů od osobitých podniků ke kapitálovým v Německu a v bývalém Rakousku staly se *společnosti s ručením omezeným (mit beschränkter Haftung)*. Osobní moment vyniká při těchto podnicích ručením solidárním, většími podíly společenskými, často i názvem osobním (firmy společenské mohou býti voleny také podle jména některého společníka); ale ručení nevztahuje se na celé jmění, nýbrž jest omezeno na vklady určité výše. Kapitál vložený jest při tom vedle osobností řídicích dosti podstatnou částí. [V Německu bylo společností těch bezprostředně před válkou světovou v r. 1914 počtem 27.012 s kapitálem téměř 4900 mil. M., tedy průměrná výše vkladů kapitálových pro jeden podnik byla asi 180.000 M. — V Rakousku bylo jich r. 1913 2325 se splaceným kapitálem 494 mil. K., tedy s průměrnou výškou kapitálu 214.000 K. Je viděti, že kapitály těchto podniků jsou dosti patrné, ale že přece nejsou to podniky veliké].

27. Společnosti kapitálové (akciové) a jiné soukromé podniky sociálního rázu.

Ze společenských podniků jsou nejdůležitější [pod 2. v dřívějším oddílu uvedeně] **podniky kapitálové** neboli **společnosti akciové**.

Účastenství vlastníků v těchto podnicích v podstatě omezuje se na *přinos kapitálový*. Momenty osobní při některých společnících nemusí býti zcela lhostejny; ale i takové osobní vztahy obracejí se kapitálovými veličinami, když jistým společníkům buď za jejich osobní výkony nebo za nepeněžitě kapitály (t. zv. „*apports*“) se dávají kapitálové podíly (akcie) nebo podíly z podnikového zisku.

Působnosti osobní při provozování podniku od obyčejných společníků, kteří kapitál do něho vložili, nejen se nežádá, nýbrž je přímo vylučována. Neboť podnikový provoz bývá svěřován rukám odborných sil vybraných mimo řady společníků a řízení jeho ob-

starává vyvolené zastupitelstvo společníků (*správní rada*), jež bývá kontrolováno zase jiným zastupitelstvem společníků (dozorčí radou nebo kontrolujícími orgány jinými, jako revisory atd.).

Ovšem se vyžaduje zásadně k důležitým činům nejvyšší sankce rozhodnutím shromážděných společníků (valnou hromadou). Ale sankce ta bývá jen formálního rázu a skoro nikdy opravdu a skutečně při provozování nerozhoduje. Valné hromady vůbec zřídka kdy chtí nebo dovedou projevit rozhodující vůli a obvykle bývají povolným sborem správní radě nebo provoznímu ředitelství podniku. Ani volby řídicích, dozorčích nebo provozních orgánů, ačkoli jsou výslovně vyhrazeny valným hromadám, nebývají samostatným projevem jejich a jsou vlastně naporád potvrzováním rozhodnutí vedoucích orgánů podnikových a provozovacích. (Jen velmi zřídka odmítá valná hromada, co jí představenstvem bylo předloženo ke schválení).

Kapitál podniků sebe rozsáhlejších (namnoze i miliardových) bývá rozdělen na samé malé podíly „*akcie*“, jichž ovšem je pak ohromné množství (často na statisíce nebo někdy až na miliony akcií se čítá). Poměrná nepatrnost podílů (akcií) umožňuje nejširším i zcela nemajetným vrstvám účastnit se podnikání. Je pak možno tímto rozdělením nebezpečí ztrát pustit se i do podniků nevyzkoušených a nejistých, které vyžadují obrovských kapitálů, a do nichž by se tedy jednotlivci těžko odhodlával pro jich nejistotu, kdežto nepatrnější kapitály při velkém množství účastníků lehko se ožefí, když zároveň kyne dosti svůdná naděje velkého zisku.

V tomto směru byla akciová společnost průkopníkem všech možných technických, spekulacních i organizačních pokroků; razila cestu odvážným podnikům v odvětvích nevyzkoušených, podnikům nejnebezpečnějším ale i nejslibnějším, ke kterým se potřebovalo a vyžadovalo velmi mnoho kapitálů. Ve všech těchto oborech se akciová společnost výtečně osvědčila. Ovšem, že to často bývalo také lehkým svodem k nerozvážlivosti a k proplytvání kapitálů na podniky třebas i ztřeštěné a zcela pochybené.

Ale akciová společnost je zároveň velmi výhodná pro ony podniky, které potřebují velikých kapitálů při jinak ustáleně zdárném provozu a nepochybné výnosnosti, která je aspoň na delší doby zajištěna. Hodí se podnikům, které jsou zvláště přehledné a přístupné veřejné kontrole (a tím i kontrole akcionářů nebo jejich orgánům), ale pro které by nečetní jednotlivci těžko sehnali potřebné prostředky, když kromě toho pro jistou dobu přechodní výtežků buď není nebo bývají skrovné.

Jsou to zvláště podniky dolovací a horní, různé podniky průmyslové velkovýroby, ale především podniky bankovní, pojišťovací, dopravní, k dodávání motorických energií i osvětlovací a j. V tom směru ovšem akciové společnosti, když se dlouhým provozem osvědčily, často bývají nahrazovány nebo vystřídány *podniky veřejnými*. Toto převzetí akciových společností ve vlastnictví a provozování veřejné zvláště tehdy nastává, když takové závody nabyly určitého monopolistického postavení s ustálenou neb i rostoucí výnosností a když se ukázalo, že by se při soukromém provozování nedaly všechny sociální zájmy souladně uspokojiti (na př. zájmy podnikatelských

zisků a jich použití se zájmy spotřebitelů nebo také s různými zájmy veřejnými vůbec).

Akciová společnost často také přejala vedení podnikatelských interesů při svazcích podnikatelských, aby regulovala vzájemnou jich soutěž i obhájila jich prospěchy jak vůči dělnictvu tak i vůči podnikatelům jiným (dodavatelským nebo odběratelským) i vůči konsumentujícímu obecenstvu. Tak zvláště severoamerické organizace podnikatelské ustavily se v akciových společnostech ve světoznámých trustech.

Akciové společnosti mohou svou převahou a povahou kapitálovou často se státi *sociálně povážlivými a závadnými*. Tak jest nutno se vzepříti podnikatelské přemoci v nich, které kapitalistické správní rady nezřídka bezohledně využívají na všechny strany jak proti vlastním akcionářům, tak i proti konsumentům (odběratelům, zákazníkům) a konečně proti samé moci veřejné.

Ani úprava poměrů mezi akcionáři a řízením provozu v podniku akciovém ani kontrola správní rady není snad věcí sociálně lhostejnou; neboť se při tom jedná o veliký počet akcionářů, jakož i o mnohobližné a spleťité úvěry a jiné styky s ostatním obecenstvem, které špatným neb nerozvážným provozem podniku může býti všelijak poškozováno. Tak mohou otrěsy ve velikých akciových podnicích býti popudem k rozsáhlým poruchám (krisím) všeobecným, jako se to již velmi často událo.

Hned zakládání společností může dáti podnět k různým přehmatům. Zakladatelé (Gründer) si vymínají různé výhody nejen na úkor akcionářů, nýbrž mohou zlákat i jiné větší kapitalisty nebo majitele kapitálových zlomků, kteří se stávají věřiteli akciové společnosti. Všichni tito, hlavně menší, kapitalisté mohou tu zjištěným jednáním zakladatelů býti o své kapitály připraveni nebo silně poškozováni.*)

*) Mnohé příklady velikých zrád akcionářů, věřitelů i jiného obecenstva způsobených zakladateli nebo správními radami akciových společností, lze sledovati již záhy po vzniku akciových společností. Tak žalostně ztroskotaly v sedmnáctém století již mnohé akciové společnosti koloniální v Nizozemsku, ve Francii, v Anglii, v Prusku, Dánsku, Švédsku i jinde. Zvláště ohromnými pohromami hospodářskými končily odvážně a neblaze proslulé akciové podniky *Lawovy* ve Francii kolem první čtvrti 18. století. [Podrobnosti o tom patří však už do finančních dějin.]

Zakladatelé zejména smutně prosluli úpadkem akciového úvěrního podniku „*Crédit mobilier*“ (v Paříži za Napoleona III.). Ještě hůře tomu bylo ve Vídni a v jiných velkých městech v Rakousku i v Německu za památného kritického roku 1873, kdy byly ohromné kapitály proplytvány na podniky zcela zbytečné, luxusní, lehkomyšlné nebo přímo podvodné, a vylákáno bylo na sta milionů kapitálu lehkověrnému obecenstvu za bezcenné potištné papírky, za akcie společností, které skoro hned nebo záhy po svém založení ztroskotaly. Mnozí ze zakladatelů se ovšem na útraty svých vznětlivých a důvěřivých obětí obohatili, ale větší část kapitálů byla jen zhořa zmařena na různé zbytečnosti, na liché účely nebo na zcela pochybené a nezdařené spekulace.

Oiromné byly zpronevěry a promarnění kapitálů také při stavbě francouzské „*Chemín de fer du Midi*“, (při které proslul i jinak známý dobrodružný spekulant a politik *Reinach*).

Ve Spojených Státech bývali jak akcionáři tak věřitelé mnohých překotně vznikajících akciových železničních podniků obrání o své kapitály velmi bezohledným způsobem. Společnosti počaly pravidelně svou činnost hned, jakmile se sešly zcela nepatrné části akciového kapitálu (někdy sotva 2% nebo 3% potřebného kapitálu):

Tu je nezbytností zkoumati zodpovědnost a schopnost záruk poskytovaných zakladateli —, náležitě stanoviti jejich ručení, aby mu neunikali, zkoumati absoluci jim udělovanou i vůbec celou jejich zakladatelskou činnost podrobiti účinné zodpovědnosti (na př. jejich prospekty i jejich jiná tvrzení a ujišťování). Zvláště je nutné věnovati pozornost „přínosům“ („apports“) zakladatelským a jejich sčítování. Podobně je potřebí čeliti ažiatáži (to j. spekulacním úskokům, namířeným ke zvyšování cen málo hodnotných papírů) — a jiným výstřelkům zakladatelské spekulace.

I v lůně akciové společnosti samé je nezbytná kontrola správní rady (dozorčí radou, nebo jinými orgány) i vedoucího úřednictva. Žádoucí je publicita, zodpovědnost správní a dozorčí rady i ředitelstev za správné bilancování a to nejenom vůči akcionářům a věřitelům, nýbrž zvláště také vůči veřejným hospodářstvím, aby akciové podniky neunikaly správnému a poměrnému postižení daňovému.

Práva akcionářů dají se těžko jinak proti vedení podnikového provozu obhájití nežli formálním způsobem ve valné hromadě. Při společnostech menších a také na menší okrsky omezených s interesovanými společníky může valná hromada býti dosti účinnou kontrolou správní radě. Ale větší podniky s četnými rozptýlenými

začato pak se stavbami, na které okamžitě učiněny přílišné hypotekární výpůjčky. Ze sešlých kapitálů věřitelských a akciových vypláceny byly dividendy a úroky mnohem dříve, nežli vůbec jaký, tím méně úspěšný provoz mohli počítí. Těmito nesprávně vyplácenými dividendami a úroky se ceny akcí a obligací vyháňely co možná do výše; když zakladatelé se všech těch papírů za výhodné ceny zbavili, utekli od podniku a ponechali jej oklamáným věřitelům a bezradným akcionářům nedokončený, skoro bezcenný, aby si s ním dělali, co by chtěli. Takové nedokončené akciové podniky téměř zadarmo získali pak jiní kapitalisté (v konkursu nebo po likvidaci) anebo je převzaly akciové společnosti nové a teprve pak mohly býti jinak slibné podniky zdárně dovedeny ke konci.

Velmi časté bývá také překapitalisování podniků akciových tím, že se akcie vydá více, nežli je potřebí kapitálu a akcie prodají se podobnými praktikami za nepřiměřeně vysoké ceny. Je to známé t. zv. „zvodňování nebo zředňování akciového kapitálu“.

Nejpověstnějším bylo vykořisťování akcionářů i věřitelů při dobrodružně vedené „akciové společnosti na prokopání štje Panamské“ v Paříži (jejíž akcie i úpisy byly hlavně rozprodávány ve Francii). K založení společnosti bylo zneužito proslulosti i původce průplavu Suezského H. Lessepse. Lesseps snad jen z nerozvážnosti ujišťoval, že podnik se dá lehko provéstí tím kapitálem, který zdaleka k němu nepostačoval. Začato tedy se stavbou prostředky naprosto slabými a nedostatečnými vůči ohromnému dílu, jehož obtíž se sami dobří odborníci podezírali. Nepočítalo se s nepřítizí tropického podnebí (s nezdravostí jeho, s nakažlivými nemocemi — zvláště se žlutou zimnicí — ale ani s úžasnou tamější bujností půdy ani s hojnými přívaly, které často skoro v okamžiku zničily, co za drahé doby vybudováno bylo) ani s obtížemi terénu dostatečně neprozkoumaného. Když se viděla již marnost díla, neupustilo se přece od něho, nýbrž hledělo se získati nových prostředků úvěrem nikoli snad k dokončení podniku, nýbrž jen k udržování zdání, že se od díla neustává. Pokračovalo se v pracích stavebních, o jejichž marnosti řídicí osoby byly již dávno přesvědčeny. Půjčka, ke které bylo potřebí schválení parlamentu francouzského, byla vydána v obnosu přesahujícím miliard franků použitím prostředků zrovna zločinných, neboť na účet její bylo hned asi 30 mil. franků vydáno k úplatkům veřejného mínění, aby byla parlamentem povolena. I jinak na všeliké jiné úplatky byly vydány spousty peněz. Jednání správy oné společnosti bylo do té míry trestuhodné, že sotva nové ohromné úvěry přes tisíc mil. franků se od obecnstva vylákaly, musil býti podnik prohlášen za beznadějný a společnost hned upadla v konkurs.

akcionáři, kteří se k valné hromadě jen mizivou menšinou mohou dostavovati a kde zodpovědní činitelé sami si snadno mohou zjednatí náležitý vliv ano i rozhodující většinu ve valném shromáždění, stává se právo akcionářů, aby rozhodovali o podniku a jeho řízení, naprosto bezvýznamným a lichým. Tomu nedovedou čeliti ani všíelijak dobře míněná ustanovení o hájení práv menšin v akciových společnostech.

Ohromné akciové podniky s roztroušenými akcionáři stávají se přirozeným vývojem samostatnými, neodvislými sociálními celky (bytostmi), které žijí svým vlastním samostatným životem a nepodléhají téměř nijakému vlivu většiny akcionářů. Vlastnické právo akcionářovo proměnilo se skoro napořád při větších akciových společnostech v pouhý věřitelský nárok. Akcionář zajímá se pouze o důchod dividendový^{*)}, — zlomek to zisku společenského, který se

^{*)} Zjistiti zisk akciových společností bývá velmi obtížnou věcí, jelikož závisí od měnivých cen všelikých kapitálů i od cenění zboží a úkojů podnikem k odbytu dodávaných. K tomu připojují se nejistoty a nespolehlivosti rozmanitých úvěrních pohledávání a neurčitostí odpisů, o nichž promluvití nutno zvláště. — Je tedy vypočtený zisk akciové společnosti jako kteréhokoliv podniku veličinou pouze přibližnou, pravidelně svou povahou samou *nespolehlivou, mnohdy však i úmyslně nesprávnou*. Důvody pro úmyslně nesprávné zjišťování zisku bývají mnohé: chce se buď zastříti nepřiznivý stav podniku, nebo představenstvo má zájem vyličití zisky vyšší, aby si z nich podle úmluv a stanov mohlo přivlastniti také vyšší podíl. Jindy zase výtěžky se mohou zastíratí, aby se akcie mohlo laciněji koupí nabytí, neb aby nebylo z provozu a ze zisku nutno platití vyšší daně atd. — Bezděčné omyly při stanovení zisků jsou tak četné a snadno možné, že se jich skoro nikdy vystříci nelze. [Více o tom nutno vyložití při kalkulaci cen.]

Ať se však výtěžek akciového podniku vyšelí jakkoli, bývá vždy základem pro hmotné důchody jak akcionářů tak i představenstva i jiných volených zástupců nebo ustanovených zřízenců společnosti. Důchody súčasněných měniti se mohou podle výtěžků nejen přímo, nýbrž i nepřímou. Nepřímé změny důchodů projevují se tím, že platy a mzdy všech funkcionářů a zaměstnaných se přirozeně zvyšují, když podniku se (třeba jen zdánlivě) dobře daří; nebo nutno jest na platech šetřití, jakmile podnik málo vyzískává nebo prodělává. Přímou s výtěžky důchody rostou tím, že bývají pravidelně stanovni nebo smluvní podíly zisku určeny na rozdělení jak správě tak i zřízeněm akciové společnosti.

Zisk podle stanov zjištěný rozděluje se totiž nejen jako důchod vlastnický akcionářům, nýbrž, aby vedení a zřízenecí měli na něm náležitý zájem, jistá část výtěžků čistých přisuzuje se také vedoucím a výkonným orgánům. Pravidlem bývá, že určitý podíl, pokud zisk k tomu stačí, přírkně se akcionářům jako základní důchod — zvaný obyčejně *dividendou* (na př. může určité procento akciového kapitálu být určeno za pravidelnou dividendu: 4%, 5% a t. p.). Někdy, když jen *přechodně* byl by zisk menší, bývají také ziskové zálohy z dřívějších let přibírány k doplnění dividendy. [Zákonem je ovšem zakázáno určité procento dividendy vypláceti, kdyby vůbec zisků ani nynějších ani předešlých zbytků z nich nebylo!]

Když zisk je větší, nežli kolik je potřeba k vyplácení obyčejné dividendy, použije se části tohoto přebytku k uložení na příští doby k t. zv. *reservám* nebo *reservním fondům*, po případě také k odpisům jmění. Další části zisku přidělují se správní radě, dozorčí radě a zřízeněm podniku; teprve potom se zbývající zisk dělí zase akcionářům jako doplňující dividendu čili *superdividenda*. Podíl ze zisku vedení podnikového a zřízeněm jeho přímo přidělovaný zove se *tantiémou*. („*Tantième*“ značí doslova zlomek; je to tedy zlomek zisku určený správní radě, úřednictvu a jiným orgánům společnosti.)

Ke znázornění, jak se provádí rozdělování zisku, stačil by asi tento číselný doklad: Při akciovém kapitálu výšky 75 mil. K docílilo se čistého zisku za rok 9 050 mil. K (něco přes 12%). Z toho se dle stanov odečtlo 5% rezervnímu fondu, tedy 0 4525 mil. K; akciovému kapitálu vyplatilo se podle týchž stanov 5% dividendy čili 3 75 mil. K. Ze zisku zbývajícího ještě po tom rozdělení, 4 8475 mil. K,

mezi akcionáře každoročně (neb i někdy také v kratších lhůtách) rozděljuje. — Ani svůj podíl kapitálový akcionář nemůže pravidelně z akciového podniku vybavit leč jen v řídkých případech, kdyby akciový podnik likvidoval, čím ovšem by akciová společnost i akcie přestaly existovati.

Akcie se těmi všemi svými vlastnostmi přiblížila vlastnictví jiných podstatně věřitelských úvěrních cenných papírů, také tím, že jest ji možno kdykoli zpeněžití prodejem (na burse v bankách i jinak). Podnikatelský ráz zbyl jen potud, že důchod z akcie bývá měnivý podle čistého zisku podnikového.

Původ akciových společností se klade až do středověku, na př. se hledal ve spolku státních věřitelů republiky Janovské. Ale ono spolčení státních věřitelů nebylo nijakým podnikem, rozdělovalo jen státním věřitelům úroky placené republikou a nelze je považovati za pravou akciovou společnost (podnikovou). Skutečný původ akciové společnosti sluší hledati až počátkem 17. století v Nizozemí ve spolčení kupců a majitelů lodí k provozování obchodů s Východní Indií. Stát nizozemský sám nutil obchodníky k tomuto spolčování a výsledkem toho byla společnost nizozemská východoindická „*Maatschappij*“, ve které ještě vedle kapitálových vkladů bylo stanoveno ručení osobní, jelikož podílníci upisující kapitál (akcionáři) solidárně byli zavázáni za dluhy společnosti. Ono ručení osobní nemělo arci praktického

rozpočítalo se (dle stanov) 10% tantiěmy správní radě tedy 0:48475 mil. K, načež ještě mimořádnému rezervnímu fondu přičteno bylo 1/2 mil. K; akcionářům rozdělen další podíl 3:75 mil. K jako 5%ní *superdividenda*, — tak že celková dividenda byla 10% — a zbytek asi 0:113 mil. K převedl se jako reserva zisková pro příští rok. [Lakové bylo asi přibližně rozdělení zisku u úvěrního ústavu „*Niederösterreichische Eskomptegesellschaft*“ na rok 1912, při čemž tantiěmy úřednictvu byly započítány již do nákladů provozních, jakož i odměny (dozorčí radě) revisorům a presentní známky a jiné výhody správní radě atd.]

Tantiěmy často však lákají dočasně vedení podniků k tomu, aby zisk se vyličoval, větší nežli skutečně jest; nebezpečí to je tím menší, čím méně se osobnosti ve správní radě měnivají a čím více se tedy hledí na ustálenost zisku (a tím také tantiěm).

Reservní fondy bývají rozmanitého druhu, na př. *reservy ziskové* k tomu cíli, aby dividenda aspoň do určité výše mohla býti vyplácena také tehdy, kdyby zisk dočasný k tomu nestačoval; nebo *reservy kapitálové* na odpisy nutné pro ony části jmění, jehož ceny časem nebo technickými a také jinými společenskými příčinami ubývá. — Mezi těmito zálohami sluší výtknouti rezervy k uhrazení *kursovních diferencí*, nebo k odpisům *pochybných a nedobytných pohledávek, k odpisům různého věcného jmění* atd.; nebo *reservy pojistné*, rezervní *fondy pensijní* pro zřízení, *reservy pro nepředvídané ztráty* atd., konečně mimořádné rezervní fondy k zajištění pro jakékoli různé příhody nepředvídané, nebo k zesílení *základního kapitálu* podnikového nebo *reservy daňové* na uhrazení čekáných příštích veřejných dávek atd.

Dividendy a superdividendy navzájem mohou mítí někdy také jiný význam nežli pouze početní. Při akciových podnicích, jichž trvání jest vyměřeno na určitý čas, bývá akciový kapitál umořován. Akcie splacené ztrácejí sice nárok na pravidelnou dividendu, ale mohou mítí účastenství na superdividendě. Pro takové akcie umořené, které mají po umoření svém podíl superdividendový, vydávají se zvláštní *požitkové listy* („*l'action de jouissance*“, „*Genußscheine*“). Na př. akcie (bývalé) rakouskouherské společnosti státní dráhy na 500 frs mají nárok na 5% dividendu t. j. 25 frs ročně; ty z nich, které však byly už splaceny, dostávají jen superdividendu, tedy při celkové dividendě 36 frs příslušelo by 11 frs superdividendy žpoitkovým listům.

dosahu, protože společnost vykazovala hned ohromné zisky a brzy měla tak výhodnou hospodářskou posici a tolik jmění, že věřitelům platila více (ano téměř jedině) záruka samotného kapitálu společenského nežli osobní závazek jednotlivých společníků (akcionářů). *)

Východoindické nizozemské společnosti, jakožto zástupkyně skoro všech obchodníků, súčastňujících se na riskantním, ale velmi výnosném koloniálním styku s bohatými osadami, byl propůjčen monopol obchodu i osazování v asijských nizozemských osadách a tím jí byla zajištěna nepochybná veliká výnosnost. Dividendy byly ohromné a akcie, které byly majetkem původně súčastněných obchodníků a majitelů lodí pro zámořské osady, ponenáhlu se převáděly také na jiné jakékoli vlastníky, ano i jejich části se staly předmětem obchodu směnného jako podobné cenné papíry věřitelské. Ovšem proměnami hospodářskými a hlavně politickými změnila se situace této bohaté společnosti během století osmnáctého velmi podstatně; společnost přestala na konec býti výnosnou, až posléze po obsazení Holandska revolučními vojsky francouzskými (na konci 18. století) nizozemská východoindická společnost upadla v konkurs. — (Vedle této východoindické společnosti byly v Holandsku zřízeny podobné akciové společnosti pro obchod se Západní Indií, s Brasiílií, i s jinými osadami, ale těm se již tak dobře nedařilo.)

Po vzoru nizozemském zakládány byly podobné obchodní akciové společnosti také v jiných státech, jako ve Francii, v Dánsku, Švédsku, ano, jistou dobu také i v Prusku, ale se zdlarem nepřilíš valným. Nejproslulejší se stala britická východoindická společnost *East India Company*, která vznikla záhy po nizozemské a udržela se až do druhé polovice 19. století (do r. 1857), kdy bylo celé její koloniální hospodářství po likvidaci převzato konečně samou říší britskou. Také v Anglii byly vedle ní ještě jiné koloniální společnosti (*West India Company* a pod.). Ale žádná z nich nevyrovnala se svými výsledky ani zdaleka společnosti východoindické a většina jich také brzy zanikla.

East India Company nabyla podobného obchodního monopolu v britské Indií, jako nizozemská na ostrovech sundských, ale pro větší politickou váhu Velké Británie význam její stále rostl, jelikož jí nejen byl ponechán obchodní monopol s ohromnými a bohatými osadami, nýbrž i veškerá politická moc a veřejná správa nabytých zemí osadních na poloostrově Přední Indie. Společnost ta dosazovala (se schválením královým ovšem) guvernera i všechny úředníky ve Východní Indií, vydržovala tam své vojsko a uhrážovala sama skoro všechny náklady veřejné správy osadní. Aci zároveň i mnohé veřejné důchody jí příslušely. Ale také při této společnosti bylo na konec zřetelně jisté strnutí a dosti značný pokles zisku, jakož i úpadek obchodního smyslu. Politická práva jí přenechaná byla tak neprozřetelně vykonávána, že na konec vyvolala všeobecnou nespokojenost

*) Ostatně podle akciového práva anglického až pozdě do 19. století ručili akcionáři pravidelně také osobně za závazky akciové společnosti a teprve poměrně pozdě nevyžadovalo se již tohoto osobního ručení u většiny anglických akciových společností.

ovládaných domorodců a veliké povstání jejich r. 1857 (povstání Sepoyů) v Bengálsku dalo konečně popud ke zrušení společnosti a převzetí celé její správy i jejího jmění státem anglickým.

Jiná, velmi proslulá akciová společnost, dosud trvajíc, jest nejdůležitějším úvěrním ústavem ve Velké Británii: *Banka anglická* („*Bank of England*“), které za Viléma III. ke konci 17. století bylo propůjčeno právo vydávati bankovky. Banka anglická jest zajisté jedním z nejdůležitějších úvěrních ústavů světových a svým zřízením stala se vzorem pro jiné cedulové ústavy.

Celkem však před 19. stoletím akciové společnosti, kromě těchto privilegovaných a velikými výsadami nadaných podniků, nezobecněly. Některé akciové podniky bankovní svými odvážnými a lehkomyšlnými spekulacemi velmi těžce poškodily nejen vlastní akcionáře, nýbrž i celé vrstvy obyvatelstva, které se daly k spekulacím těm zlákat. Zvláště byly to *Labovoy* bankovní podniky ve Francii za vlády Ludvíka XV. v první polovici 18. století, které zle ošidily lehkomyšlné publikum a na dlouhé doby proti akciovým společnostem vzbudily pronikavou nedůvěru a zlý předsudek, jenž trval u státní moci ve Francii až do druhé polovice 19. století. [Zvláště zákonodárství Napoleona III. kladlo akciovým společnostem a vzniku jejich příliš mnoho překážek.]

Zdar původních akciových společností pro námořní plavbu a pro bankovní ústavy byl sice znamenitý, ale potrval jen, pokud společnosti ty měly jisté monopolistické výsady (buď monopol obchodu se zámořskými osadami nebo privilej vydávati bankovky — peníze, platné v určité zemi). Vedle toho dosti dobře již v dřívějších dobách prospívaly akciové podniky pojišťovací, osvětlovací (plynárny), nebo dopravní (průplavů a uměle splavněných řek), patrně též proto, že přirozenou povahou věci připadl jim skutečný monopol. Jinak až do 19. století byla patrna proti akciovým společnostem — jako vůbec proti podnikům kolektivním — zaujatost, zvláště u liberálního směru národohospodářského.

Úplný obrat ve vývoji akciových společností nastal zobecněním železniční dopravy po suchu a paroplavby po vodách po první čtvrti 19. století. Tyto podniky připadly výlučně kolektivitám: buď akciovým společnostem nebo veřejným hospodářstvím. Ale vítězný postup akciových společností se na tyto obory již neomezil; akciové společnosti uplatnily se vedle této dokonalé dopravy zejména při pojišťování (kromě pojišťoven vzájemných a veřejných), v bankovníctví, v dolování a vůbec skoro všude, kde pronikl veliký provoz, kromě zemědělství, lesnictví a obchodního zprostředkování a spekulování.

Svědčí pro to statistika akciových podniků. Tak ve Spojených Státech severoamerických vedle dopravy, bankovníctví, pojišťoven, plynáren ovládají akciové společnosti dolování a průmysl do té míry, že již v r. 1910 80% veškerých výrobků průmyslových bylo jimi na trh dodáváno. Akciový kapitál akciových podniků ve Spojených Státech (bez uvěřeního jim kapitálu) roku 1912 přesahoval 60.000 mil. dolarů (přes 310.000 mil. frs). Mezi nimi jsou obrovské podniky trustů, některé s kapitálem mnoha tisíc milionů franků. — Ve

Velké Británii kromě železničních společností*) bylo roku 1912 na 56.400 akciových podniků („*joint stock companies*“) s kapitálem téměř 2.400 milionů £ (přes 60.000 milionů frs). Také jinde jsou akciové společnosti silně rozšířeny. [V Německu bylo r. 1914 přes 5.500 společností, majících více než 18.000 mil. M kapitálu, v Rakousku 1912 bez železnic 780 společností skoro se 4.200 mil. K kapitálu. V samém malém Švýcarsku bylo roku 1911 4350 společností téměř s 3.300 mil. frs kapitálu atd.]

Pro zemědělský provoz ani pro detailní obchod akciová společnost se nehodila. Ale při zmechanizovaných velikých skladech stejnorodého zboží pro každodenní spotřebu forma akciového podniku již také vítězně pronikla. Zřetelné je to ze znamenitých úspěchů — (a z překonání menšího konkurenčního provozu podnikatelského) — velikých skladních domů a prodejen v Paříži, na př. „*Magasin du Louvre*“, „*Bon marché*“, „*Au printemps*“ i četných jiných závodů toho druhu.**)

Akciová společnost často vystřídává velké osvědčené podniky jednotlivců buď ještě za života nebo zvláště po úmrtí jejich majitelů, když podniky se chtějí rozšířit nebo jednotlivce na provoz jich již nepostačuje nebo z kterýchkoli jiných důvodů se z nich chce uchýlit. Pravidelně se majitelům podniků, v akciovou společnost přeměněných, část kupní sumy vyplácí akciemi.

Ke společenským podnikům kapitálovým vedle akciové společnosti řadí se:

4. *Společenské podniky svépomocné.* Spolčují se v nich buď *menší podnikatelé* k docílení lepších provozních podmínek, nebo se sdružují také *nepodnikatelé*, aby svépomocí lépe i výhodněji mohli některé své důležité potřeby ukojovat. Podniky ty mají kapitálové vklady od svých účastníků (členů), ale hlavním zdrojem pro jejich provoz je spojení členů jejich ke svépomocí. K tomu je zároveň poji také ručení členů (osobní) za závazky podniku společného.

Podniková sdružení toho druhu jsou:

a) *Nákupní družstva podnikatelská* (zemědělská, průmyslová nebo obchodní), která opatřují pro své účastníky (pro drobnější podnikatele) potřebné zboží k provozu. Tedy na př. společně se zjednávají hnojiva, semena, stroje a nářadí, chovný nebo zušlechtěný dobytek pro zemědělce; suroviny se nakupují pro řemeslníky (na př. kůže pro obuv-

*) Železniční podniky akciové ve Velké Británii měly základního kapitálu před válkou asi 1300 mil. £; ovšem většina jeho nebyla v akciích, nýbrž v částechých dluhopisech.

***) Pro poznání, jakým oborům se akciové podniky věnují, může se hoditi výkaz akciových společností v Německu pro rok 1913/14 bezprostředně před válkou. Z vykázaných 4.798 akciových společností s kapitálem 15.954 mil. M. (nominálním) bylo bank 405, s kapitálem 4.123 mil. M (25,8%), pro dolování, hutnictví (také pokud zároveň provozují strojnictví a kovodělnictví) bylo 245 společností s kap. 2.595 mil. M (16,3%), pro průmysl strojnický 593 společností s kap. 2.267 mil. M (14,2%), pro dopravu 484 spol. s kap. 1737 mil. M (10,9%) [pro dopravu železniční jest v Německu skoro napořád provoz veřejný], pro průmysl potravin a požitků 814 společ. s kapitálem 1094 mil. M. (6,9%). [Procenta jsou uvedena z nominálního kapitálu.] Tato vyčtená odvětví vykazovala téměř tři čtvrtiny (přes 74%) akciového kapitálu.

niky, dříví pro truhláře a bednáře, látky a různé přípravky pro krejčí a oděvníky atd. V zemědělském průmyslu družstevní podniky nakupují od vlastních členů suroviny pro výrobní závody společenské (mléko od společníků do společenských mlékáren, ovoce a plodiny do společných sušáren a jiných výroben, řepu do cukrovarů, ječmen do sladoven nebo do pivovarů atd.), vedle jiných surovin, nabývaných na volném trhu. Podobně i nákup zboží provádí se spolčováním ve velkém (od obchodních družstev pro členy — pro drobnější obchodníky).

b) *Družstva výrobní* (Produktivgenossenschaften) zakládají společné dílny nebo opatřují společnou motorickou energii, nebo obstarávají konečnou úpravu rozdělaného zboží (polotovary) členy dodávaného. U společných řemeslníků takové společné dílny trpívají často nechutí plynoucí z konkurenční revnivosti účastněných nebo nedostatečným vedením. [Nejlépe se ještě osvědčila družstva, dodávající motorickou energii.] Za to osvědčila se znamenitě družstva výrobní u zemědělců pro zpracování potravin nebo pro jiné zužitkování zemědělských výtěžků (na př. společenské mlékárny, sýrárny, sušárny, mlýny, rolnické cukrovary, sladovny, lihovary, škrobárny, podniky pro zpracování a zužitkování ovoce, pro výrobu cikorie atd.). Ještě lépe prospívají podniky výrobní pro spotřebu určitých tříd, zejména dělnické (dělnické společenstevní mlýny, dělnické pekárny, dělnické textilní továrny, oděvní dílny, dělnická družstva pro stavbu dělnických obydlí atd.). Tyto podniky zvláště vynikly v Anglii, kde zovou se *cooperations*, nebo v Belgii *coopérations*, jež často si dovedly nahraditi úplně mnohé výhody velkopodniků.

c) Nejrozšířenější jsou společenstevní podniky pro spotřebu: *konsumní společenstva**) a z nich zase nejlépe konsumy určitých tříd a povolání (konsumy dělnické, úřednické, rolnické, železničních zřízenců atd.).

*) Jakého ohromného významu *společenstva konsumní* nabyla, ukazují úřední výkazy o nich z Velké Británie, Německa, Francie, Rakouska a Švýcarska za doby bezprostředně před válkou:

Ve Velké Británii bylo konsumních spolků:

	početem:	v nichž členů bylo:	s obratem ročním:
roku 1907	1443	2.323 milionu	68.15 mil. £
" 1912	1392	2.753	80.46
Spolků sice ubylo, ale členstva v nich za 5 let přibýlo o 18½% a peněžní obraty vzrostly o 181%. [Na jeden spolek průměrně připadalo			
	členů	obratu	
r. 1907	1610	47.230 £	
r. 1912	1974	57.810 "	

V Německu bylo konsumů:

	početem:	z nich podá- valo zprávy:	v nich členů bylo:	s obratem ročním:
roku 1907	2110	1246	1.136 mil.	305½ mil. M
" 1912	3145	1596	1.911 "	584.6
Členstva přibýlo za 5 let 68.2% a peněžních obrátů 91.3%. — Peněžní obraty dosahovaly však v Německu roku 1912 sotva 36% té ceny, co ve Velké Británii. [Kdyby se hledělo k počtu obyvatel v obou zemích, byly by obraty ve Velké Británii poměrně asi čtyřnásob větší nežli v Německu byly.]				

d) Velmi důležitá jest také svépomoc dlužníků, potřebujících úvěr, která vedla k zakládání *úvěrních družstev svépomocných* (Kreditgenossenschaften); sem zejména patří také naše záložny různých systémů.

e) Pro odbyt jsou důležitá svépomocná sdružení *skladišť* a *prodejen* (sklady společenstevní a prodejny všeho druhu), které po případě také někdy mohou poskytovat úvěr na uložené zboží. [Pokud se tu jedná o řemeslnické společenstevní sklady a prodejny — vadí jejich rozšíření tytéž konkurenční překážky a důvody jako při družstvech výrobních, kdežto skladiště zemědělská se mohou dobře osvědčovat při dovedném a poctivém vedení.]

*

Družstevní podniky podléhají v jednotlivých zemích rozmanitým právním ustanovením. Nejjednodušší jsou tato ustanovení v Anglii, ve Francii a v Belgii, kde podobným sdružením povolována bývá forma akciových společností s *neurčitým, měnivým* kapitálem, rozděleným na menší kapitálové zlomky; kapitál může se přístupem nových členů rozmnožovat, po případě jich vystupováním zmenšovat. Proto jest také název těchto společností podle francouzského práva podobný jako akciových společností „*Société anonyme à capital variable*“. V Anglii je zovou: „*Industrial and provident societies*“ (s dodatkem *limited* — „*Lt*“ — jako při akciových společnostech).

V Německu a v Rakousku bylo podstatně skoro stejné zákonodárství pro svépomocná sdružení, kterým družstevní podniky právně zaujímají jakési přechodní místo mezi společnostmi s osobním ručením a společnostmi kapitálovými. Podle rakouského zákona „*o výdělkových a hospodářských společenstvech*“ („*Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften*“) z r. 1873 bylo sice ručení členů osobní a solidární, ale jest jen „*výpomocné*“ (subsidiární), t. j. nastupuje až kdyby jmění podniku společenského k ukojení věřitelů nestačilo. Kromě toho může býti ručení to omezeno na určitou výši peněžitou při společenstvech s „*ručením obmezeným*“, jichž jest většina. Také jest pro konkurs nebo likvidaci stanoveno *rozorhovací řízení*, kolik každý člen má na uhrazení závazků přispěti.

Ve Francii bylo konsumů:

	počtem:	z nich podávalo zprávy:	v nich členů bylo:	s obratem ročním:
roku 1907 . . .	2301	2078	0'678 mil.	219'2 mil. frs.
„ 1912 . . .	3145	2980	0'879 „	317'9 „

Členstva přibýlo za 5 let téměř 30%, obrátů peněžních 45%. Peněžní obraty dosahovaly ve Francii sotva 16% té ceny, co ve Velké Británii.

V Rakousku 1910 bylo konsumů 1367, z nich 1134 podalo zprávu; počet členů 0'428 mil. a roční obrát asi 139 mil. K.

Ve Švýcarsku bylo konsumů:

	počtem:	z nich podávalo zprávy:	v nich členů bylo:	s ročním obratem:
roku 1907 . . .	259	242	0'172 mil.	70'5 mil. frs.
„ 1912 . . .	369	330	0'242 „	124'5 „

Členstva přibýlo za 5 let 42%, obrátů peněžních téměř 77%. Peněžní obraty činily přes 6% sumy obrácené ve velkobritských konsumech (Švýcarsko mělo asi 8% obyvatelstva velkobritského).

5. Velmi často se k provozu podniků společenských druží hájení sociálních zájmů účastněných tříd, zejména u dělnictva. Podniků takových může být zároveň užito k plnění jistých společenských zájmů určitých skupin a výtěžky jejich mohou při tom být jen prostředkem k lepšímu dosažení těchto dalších, nepodnikatelských úkolů a cílů.

Dělnictvo má totiž přední životní zájmy, aby si výhodněji upravilo svůj pracovní poměr k zaměstnávajícím je podnikatelům. Snaha dělnictva nese se tedy především k tomu, aby si vymohlo náležitě vysokou mzdu a co možno nejprůzračnější pracovní podmínky, jakož i aby se bránilo všelikým nepříznivým důsledkům svého námezdního zaměstnání. Za tím účelem vznikla zejména sdružení dělnická co možná stejnorodá — stejných odborů pracovních — k všestranné ochraně svých pracovních zájmů, ke zlepšení své existence a své sociální váhy a zároveň si zařizují svépomocné podniky.

Tato odborová sdružení dělnická mají svůj původ v Anglii a v Unii Severoamerické, kde jsou zvana *trade unions*. Jsou to co možná rozsáhlá společenstva obsahující většinu nebo všechno dělnictvo určitých odborů. (Téměř čtyři miliony dělníků byly zrovna před vypuknutím světové války tímto způsobem odborně organisovány ve Velké Británii s Irskem. Také v Německu bylo odborově organisovaných dělníků před vypuknutím války téměř 4 miliony.)

Obyčejně se tak spojují cvičení dělníci, aby si navzájem sjednávali výpomoc různými podniky kooperačními. Současně se starají o vzájemnou podporu v nesnázích vzniklých z pracovních poměrů, jako jsou nemoci, úrazy, nezaměstnanost nebo jakákoli neschopnost k práci; dále si pomáhají při prostředkování pracovních příležitostí (upravují trhy práce), přispívají k uzavírání kolektivních námezdních smluv (tarifních), k vyjednávání se zaměstnavateli o pracovních podmínkách vůbec. Při tom bývají k boji se zaměstnavateli sbírány hmotné prostředky (k pořádání stávek, k vydržování stávkujících za prázdně atd.). O politiku se však *trade unions* nezajímají. Za to mají četné kooperační podniky všeho druhu, jejich výnosů mohou pak používat k svým hlavním účelům třídním a stavovským. Tyto třídní odborové podniky jsou podstatně tak vedeny a zařízeny jako jiné podniky svépomocné; pouze výtěžků jejich se používá k určitým třídním účelům.

6. Podobně jako zaměstnaní dělníci mohou i vlastníci podniků jistých příbuzných neb i různých odlišných oborů utvořit svazky podnikatelské k hájení svých zájmů buď proti jiným skupinám podnikovým (proti podnikům dodavatelským nebo odběratelským) nebo proti obecnstvu nepodnikajícimu (proti spotřebitelům nebo porůzným dodavatelům), nebo proti zaměstnanému dělnictvu a zřízencům v podniku. Jedná se také často o zamezení účinků škodlivých pro podnikatele ze vzájemné soutěže. [Podobné úmluvy ovšem mohou také být rázu nepodnikatelského, t. j. neobjevují se v nijakých nových útvech podnikových.]

Ale na pouhém negativním stanovisku spolčení, aby omezen byl boj konkurenční, se nepřestalo. Podniky spolčují se buď k pozitivním činům jednotlivým neb i k trvalejším zařízením provozovacím.

K jednotlivým větším společným jednáním slouží *syndikáty* nebo sdružení podnikatelská jinakých názvů (jako *corners, pools, rings*), které buď jistou situaci tržní hledí vykoristiti nebo přejímají veliké podnikatelské činy, na něž by osamělý jednotlivý podnik těžko stačil. Na př. bankovní syndikáty přejímají veliké veřejné výpůjčky, nebo zakládají ohromné podniky jiné, nebo usilují o rozšíření velkých podniků již existujících (emisní operace). Nebo se konkurující podniky shodnou o větší veřejné a jiné dodávky, nebo se utvoří skupiny podnikatelské, aby se zmocnily trhu s určitým zbožím, kterého je rozsáhle používáno (ringy měděné, bavlněné, vlněné, pšeničné, ovesné, kávové atd.).

Velmi důležitými se stala podnikatelská sdružení určitých těžebních oborů na omezení nebo na zamezení soutěže v různých směrech jak při nabývání surovin a potřebných věcí jiných, tak i při odbytu zboží. Takové svazky podnikatelské mohou mít velmi různou ústavu. Mohou přestávati na pouhých volných úmluvách svých styků vzájemných, i jak postupovati proti obecnstvu, tak ponechávati jednotlivým podnikatelům jinak plnou volnost jednání. Ale mohou také se jeviti až tuhými organisacemi společenskými, při nichž jednotlivý podnik vůbec ztrácí svou individualitu a skoro zaniká v podniku společenském.

Tyto podnikatelské svazky zovou se u nás *kartely*. V Evropě pravidelně nevyspěly ještě v určité sociální podniky nadřizené tak, aby jednotlivé závody účastněné v nich pozbývaly volnosti jednání nebo své plné samostatnosti. Jsou však podnikatelské svazy, které rozhodování svých členů velmi omezují, rozdělují určitým způsobem provoz i odbyt, které nedovolují ani jednotlivým svým členům s ostatním obecnstvem o své újmě přímo jednati. Všecko jednání na venek přejímá totiž podniková společná ústředna, která jednotlivé zakázky i jejich vyřízení sama obstarává a dělí mezi účastněné podniky. Takové svazy mohou objímati celá odvětví průmyslová, dopravní i jiné těžební závody, v určitých zemích neb i ve skupině jednotlivých států. [Na př. Železniční svaz středoevropský („Verein der deutschen Eisenbahnverwaltungen“),^{*)} nebo Rýnsko-westfálský uhelný syndikát, rakousko-uherský kartel cukerní, atd.]

Ale při veškeré tuhosti organisace zůstává individualita účastněných podniků v kartelech přece jen zachována. Ano, neodvislost jednotlivých podniků vyniká hlavně možnou výpovědí a zánikem kartelů na čas uzavřených.

Když podobné kartelové úmluvy v některých zemích považovali z národohospodářských nebo z jiných příčin veřejného blaha za nepřijatelné — (contra bonos mores podle stanoviska liberální školy vůči nutně požadované volné konkurenci) — a zakazovali je zákony nebo proti nim přísně nastupovali jako proti úmluvám neplatným, ukázalo se, že takovým příkrým počínáním sjednocování podniků a jich společenská ujednání naprosto se nezamezila. Naopak jich sjednocování jen se urychlilo i neobyčejně utužilo. Místo úmluv mezi samostatnými

^{*)} „Verein der deutschen Eisenbahnverwaltungen“ vztahoval se na dráhy v Německu, Rakousku-Uhersku, na velkou část drah belgických, nizozemských, lucemburských, rumunských a na některé dráhy balkánské.

podniky, když zákon je zakazoval, vznikaly mnohem tužší dohody, které vyhnuly se konkurenci tak, že jednotlivé podniky raději se vzdaly své samostatnosti a individuality, než by se daly přinutiti k soutěži, kterou pokládaly za škodlivou.

Nejpádňější doklady proto podala zákonná ustanovení v Unii severoamerické, kde se pokusili o důsledné potlačování úmluv, konkurenci vylučujících nebo omezujících. Podobné zákony nedovedly zabrániti splnutí četných konkurujících podniků v jediný soustředěný podnik veliký, který nabýval mnohem plnějšiho, trvalejšiho i povážlivějšího monopolu, nežli by jej mohl míti jakýkoli sebe tužší svaz podniků samostatných (sebe přísněji udržovaný kartel).

Tak vzniklo tam mnoho obrovských sjednocených podniků pod názvem „trustů“, jichž vznikla a trvání ve formě akciových společností nemohlo býti zabráněno. V Unii je již na sta takových trustů (trust ocelový, petrolejový, cukerní, líhový, stříbrný, měděný, masný, na hospodářské stroje, několik trustů železničních, paroplavebních atd.), jež měly před světovou válkou akciového i jiného základního kapitálu přes 40.000 mil. dolarů (nad 200.000 mil. frs.) a které úplně se zmocnily trhu na zboží, pro něž byly zřízeny. Největší severoamerický „trust ocelový“ má již blízko 2000 mil. dolarů základního kapitálu i s rezervami.

Trusty jsou již na venek jednotným podnikem ve formě akciové; bývalé samostatné podniky zanikly v nich a byly odbyty pouhými akciemi trustovými. Organizace sjednocených závodů v trustech pokročila tak, že i provozovny dříve zcela samostatné, ale poměrně nedostatečně vypravené, byly zrušeny a jiné náležitě rozšířeny. [Na př. „Whiskytrust“ z 80 sjednocených továren většinu, — totiž 68 — zavřel a jen 12 ohromně zvětšených nechal v činnosti.] Takové trusty se arci zcentralisovaly tuzeji než sjednocené menší podniky.

Někdy i několik trustů podléhá jediné rozhodující osobnosti. [Tak *Pierpont Morgan*, vládnoucí největším *trustem ocelářským*, byl zároveň duší trustu „*Oceánského*“ a kontroloval několik jiných dopravních i průmyslových trustů.] — Trusty staly se při tom sociálními podniky, které i bez konkurence při ohromných výtěžcích a dobrém zaopatření svého dělnictva mohly přece podávati obecnstvu své služby často výhodněji nežli dříve četné navzájem soutěžící podniky, protože mohly ušetřiti spousty nákladů konkurenčních a mohly využiti všech výhod velkých podniků.*)

7. Jednotlivé podniky pomýšlely také na sjednocení zájmů mezi

*) V Evropě se trusty dosud nevytvořily. Za to se jednotlivé konkurující společnosti akciové dosti často slučují ve společnost jedinou, tím, že buď za akcie přidružených podniků jistým poměrem se vyměňují akcie podniku hlavního, nebo že se na místo jednotlivých různých akcií vydávají nové akcie podniku sloučeného. Tomuto splnutí dvou nebo více akciových podniků se říká *fusion*. Zvláště dopravní, bankovní i dolovací podniky se často fusionovaly; také při velkých závodech průmyslových fuse je možná, když konkurenti často shledají, že lépe je se smluviti než navzájem zápasiti.

V Anglii v polovině 19. století zakazovali fusi konkurujícím drahám. Ale i tam dovedly společnosti zákaz ten obejítí, že na př. jednotlivé společnosti pronajímaly dopravu po svých tratích konkurující dráze, s níž chtěli vejíti ve fusi, na dlouhou řadu let (někdy až na 999 let!)

zaměstnanými a zaměstnavateli. Z toho vznikly *podnikatelské formy rázu konstitučního*, kde zřízencům a dělníkům dostává se zastoupení ve vedení podniků a účastenství na vytěženém zisku. Takové pokusy staly se ve Velké Británii (i jinde) v t. zv. „*trade alliances*“.

T. zv. *konstituční podniky*, u kterých podnikový provoz je řízen sice podnikatelem, ale jeho jednání však podléhá schválení a kontrole zaměstnaných dělníků a úředníků (podle analogie konstitučně ovládaných zemí), nerozšířily se značněji, ačkoli původci jejich si od nich mnoho slibovali.

28. O hodnotě a ceně [zvláště jak se jimi upravuje podnikání i jak veřejné moci na ně působí].

Soukromé podniky téměř napořád a veřejné dosti často odhodlávají se ukojovati cizí potřeby *nikoli, aby* uvědoměle snad *plnily jisté sociální úkoly*, nýbrž *chtějí se tím domoci lepšího vlastního ukojování. V cizích službách snaží se pro sebe co nejvíce vytěžiti.* Bývají tedy podniky k své funkci sociální vábeny vyhlídkou na vlastní hmotné výhody a jakkoli plní určité společenské poslání, přece pro ně samy ukojování cizích potřeb jest *pravidelně jen zisknou spekulací.*

Pro jednotlivce nebo pro jejich skupiny — (totiž pro různá kolektivní hospodářství) — bývá nyní již skoro veskrze s patrnou výhodou, když svými zvláštními schopnostmi a podle míry svých hmotných prostředků věnují se pouze *určité vybranému omezenému zaměstnání* (provozu), v kterém vynikají proti ostatním. Když takoví speciální provozovatelé dovedou výhodněji ukojovati jisté (cizí) potřeby (když nabízejí za lepší podmínky jisté zboží nebo lepší služby vykonávají) než ostatní, domohou se *výměnou* za tyto své *specifické úkoje* lepšího celkového zaopatření, než kdyby se rozptylovali shledáváním všech různých státek pro svou spotřebu vlastní a kdyby sami si obstarávali chtěli a musili všechny výkony a služby nutné pro ukojení svých potřeb.

Toto ziskné ukojování cizích potřeb sjednotilo již lidstvo *k všeobecné vzájemné pomoci, k náležitému třídění schopností, jakož i k lepšímu využitkování a výběru sil a schopností.*

Tedy účelnou součinností — nikoli snad zcela uvědoměle spřádanou, nýbrž ve vzájemném usilování o nejlepší hmotný prospěch vlastní — dospělo se k lepšímu ukojování všeobecnému, nežli kdyby se každý pro všecky své potřeby vlastní namáhal jen vlastními silami a zdroji a kdyby se oddával zaměstnáním, pro které se mu vhodných prostředků nebo schopností nedostává, nebo pro které po případě je *toliko méně zručný než ve svém zvláštním (odborném) provozování.* Zisky nabývané výměnou specifických úkojných prostředků jsou pak pobídkou, aby různé podniky se věnovaly vzájemné hmotné pomoci a sjednocují jednotlivé provozy tak, že se vytvořuje a stále udržuje *všeobecné hmotné společenství* k ukojování nejrozmanitějších lidských potřeb v takové všestranné plnosti a poměrné dokonalosti, k jaké se v soběstačných domácnostech nedalo dospěti.

Zisků nabývá se při podnikatelském provozování a obstarávání cizích potřeb *rozdílem cen.* Podnikatelé za cizí úkoje (za poskytované